

очилмаган. Биргина “қулоқ солмоқ” ибораси тўрт маънода қўлланиб, нутқни бойитишга хизмат тахлилидан маълум бўлиб турибдики, икки эмас, уч қилмоқда.

Адабиётлар

1. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек фразеологиясининг баъзи масалалари. –Тошкент: «Фан», 1966. 8-б.
2. Бушуй А.М. Библиографический указатель литературы по вопросам фразеологии. Вып.IV-V. –Самарканд: 1976. 1979. –С.300-246.
3. Бушуй А.М. Лексикографическое описание фразеологии. – Самарканд: 1982. –С.114.
4. Йўлдошев Б., Рашидова У. Ўзбек фразеологияси. Библиографик кўрсаткич. –Тошкент: «Наврўз», 2016. 48-б.
5. Раҳматуллаев Ш. Нутқимиз кўрки. –Тошкент: «Фан», 1970, 56-б.
6. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг фразеологик луғати. –Тошкент: Қомуслар бош тахририяти. 1992, 5-б.
7. Болтаева Б. Ўзбек тили фразеологик бирликларининг трансформацияси (семантик-прагматик таҳлил): Филол.фан.фалсафа док. (PhD) дисс...автореф. –Самарканд: 2019, 51-б.

РЕЗЮМЕ

Мақолада фразеологик полисемияни лисоний, семантик, стилистик таҳлил қилиш асосида муайян хулосаларга келинган. Мавзунинг тадқиқ этилиши таснифланган ва муайян даражада муносабат билдирилган. Фразеологик бирликларнинг контекстда ифода қилган маънолари, ибораларнинг кўпмаънолилиги ва маънодошлигини фарқлаш, изоҳлашга доир мисоллар асосида айрим таклиф-мулоҳазалар баён қилинган.

РЕЗЮМЕ

Статья основана на лингвистическом, стилистическом анализе фразеологической полисемии в художественном тексте с конкретными выводами. Изучение предмета было засекречено и в определённой степени среагировало. На основе примеров из интерпретации были описаны некоторые пропозиции, дифференцирующие значения фразеологизмов в контексте, множественность и многозначность выражений.

SUMMARY

The article is based on a linguistic and stylistic analysis of phraseological polysemy in a literary text with specific conclusions. The study of the subject was classified and reacted to a certain extent. Based on the examples from the interpretation, some propositions were described that differentiate the meanings of phraseological units in the context, as well as the multiplicity and polysemy of expressions.

СПОРТ ТАРАҒЫНДАҒЫ ШЕТ ТИЛ ӨЗЛЕСТИРМЕЛЕРИН ДУРЫС ПАЙДАЛАНЫҒЫ ҲАҚҚЫНДА

А.Қ.Утепбергенов – биология илимлерининг кандидаты, доцент

Ш.Ж.Кошанов – студент

Әжисияз атындағы Нөкис мамлекетлик педагогикалык институты

Таянч сўзлар: чет тиллар, ўзлаштирмалар, ўзлаштириш, футбол, волейбол, баскетбол, спорт.

Ключевые слова: иностранные языки, заимствования, усвоение, футбол, волейбол, баскетбол, спорт.

Key words: foreign language, borrowing, assimilated, football, volleyball, basketbol, sport.

Жәмийетимиздин ҳәр бир тараўының өзине тән сөзлери, сөз дизбеклери, терминлери ҳам түсиниклери болады. Көпшилик жағдайларда қәнигелердин маманлығы ҳам өлшемлери олардың өз тараўындағы қолланылатуғын профессионализм ҳам терминлерди жақсы билиўине ҳам қолланыўына байланыслы екені мәлим.

Гейпара ўақытларда, күнделикли турмыста сөйлешушлер өз пикирлерин ҳам ойларын анық ҳам дәл етип түсиндире алмай қыйналады, албырайды ҳам пикирин орынлы билдире алмайды. Олар шет тиллерден кирген сөзлердин мәнилерин былғастырып, жеткиликли мысаллар менен басқаларға түсиндире алмайды. Нәтийжеде тыңлаўшылар оның сөзлерине ҳам айтылып атырған терминлерге түсинбей қалады.

Тәжирийбелли педагоглардың «Қыйын пән жоқ, ал сол пәнди жақсылап түсиндире алмайтуғынлар көп», - дегени жүдә дурыс.

Өлбетте, тыңлаўшылардың айтылған сөзлерди ҳам гәплерди түсиниў қәбилети де ҳәр түрли болатуғыны сөзсиз. Бирақ, көпшилик жағдайларда, тыңлаўшы адамлардың түсиниўи сөйлешушиниң сөз шеберлигине байланыслы болатуғыны анық. Әсиресе, бизиң қәнигелердин қыйналатуғын жағдайлары, бириншиден, ана тилимизде қолланылып жүрген шет тиллерден өзлестирилген сөзлердин мәнилерин анық түсинбегенлигинен ҳам екіншиден, ана тилимизде сол мәнилерди беретуғын өз терминлериниң жетиспеўшилигинен келип шығады.

Өлбетте, дүньяда сап таза тилдин өзи жоқ. Хәмме тиллер өз ара сөзлерди өзлестире алады. Өзинде жоқ, сөзлердин орнына шет тиллердеги сол мәнилерди дәл ҳам туўры беретуғын сөзлерди алыўы тәбийий жағдай. Дурыс ҳам орынлы алынған шет тил сөзлери алыўы тилди эззилетпейди, ал керисинше тек байытады ҳам көркемлейди. Әсиресе, хәзирги глобалласыў дәўиринде дүнья тиллериниң өз ара байланысы ҳам бири-бирине

тәсири жүдә күшеймекте. Мысалы, социал-экономикалық, сиясий ҳам компьютер терминлери ҳам профессионализмлери грек, латын, англичан, француз тиллеринде жүдә жақсы раўажланған ҳам дүньяның басқа тиллери солардың терминлерин алған. Медицина, биология ҳам химия терминлерин көпшилик дүнья тиллери латын, грек ҳам европа тиллеринен алып пайдаланбақта. Спорт ҳам дене тәрбиясы тараўлары терминлерине англичан тили жүдә бай. Сол тилдин терминлерин дүньяның көпшилик тиллери алып, өзгертпестен пайдаланбақта. Әскерий лексика голланд ҳам немис тиллеринде кең раўажланған болып олардың профессионал лексикасын көплеген басқа тиллер өзлестирген. Ал, өзге тиллерде пайдаланылып жүрген араб ҳам парсы тиллериниң сөзлери көпшилик жағдайларда мусылман динине байланыслы болып келеди.

Бирақ, тилекке қарсы, көпшилик адамлар, әсиресе оқыўшы хәм студентлер сол шет терминлерден алынған өзлестирме профессионализм ҳам терминлердин мәнилерин толық түсинбей надурис пайдаланады.

Хәзирги күнде футбол, волейбол, баскетбол, бокс, хоккей, бейсбол, гандбол ҳам басқа да спорт тараўларынан көплеген англичан тили терминлери ҳам профессионализмлери қарақалпақ тилиниң жазба ҳам аўызки түрлеринде кең қолланылып келмекте. Себеби, бул спорт түрлери Англияда IX әсирден баслап пайда болып, дүньяның мәмлекетлерине кең тарқалған. Соның ушын да бул спорт терминлериниң көпшилиги ги дүнья жүзине тиллери тәрәпинен англичан тилиндеги мәниси ҳам айтылыўындай етип қабылланған.

Қарақалпақ тилинде англичан ҳам басқа шет тиллерден өзлестирилген ҳәр түрли спорт терминлери тап ана тили сөзлериндей үйреншикли болып қолланылып келмекте. Мысалы: арбитр, аут, автодром, альпинист, аэробика, апперкот бадминтон, байдарка, баскетбол, бандаж, барьер, баттерфлей, бейсбол, биатлон, бильярд, бита, блок, бобслей, бокс, боксер, боулинг, борцовка,

брусся, брэк, ватерполо, велотрек, бутсы, ветровка, велодром, велокросс, волейбол, гандбол, гантикап, гетры, гантели, гимнастика, граната, гол, голкипер, гольф, канат, джеб, допинг, дриблинг, жокей, каное, капа, каратэ, кеды, кимано, клинч, козел, кольцо, конь, корнер, комбинация, крикет, кроль, кросс, кроссмен, кубок, кроссовка, клюшка, коньки, лидер, матч, лыжа, нокаут, нокдаун офсайд, пас, перчатка, пенальти, пинг-понг, инсайд, партнер, пас, пируэт, приём, ракетка, раунд, регби, судья, таим, рекорд, ринг, рефери, старт, спринтер, спорт, спортсмен, тактика, тандем, техника, трамплин, теннис, тренер, тренинг, турнир, турник, трико, сетка, фальстарт, фол, футбол, футболист, форма, финиш, хоккей, хоккеист, чемпион, шайба, шиповки, штанга, танкетки, шахматы, шашки, шлем, шхуна, щиток, штрафной, эстафета, яхта, яхтсмен хэм т.б.

Бул терминлерди каракалпак тили лексикасы жақсы өздестиргенлиги нәтижесинде олар түбир хэм тийкарларына каракалпак тилинің сөз дәретіуші, көплік хэм сеплік жалғауларын арқайын бириктирилип, жаңа сөзлер хэм олардың формалары дәрететуғын болды. Мысалы: спорт-спортшы, спортшылар, спортқа, спорттан, спорт түрлері; футбол-футболшы, футболшылар, футбол түрлері, футболға, футболдан, футболға, футболшыдай, футболшы яңлы, тап футболдағыдай хэм т.б.

Усы күнде каракалпак тилине англичан тилинен рус тили арқалы кирген тек ғана футбол спорты бойынша 50 ден аслам термин хэм профессионализмлер ана тили сөзиндей болып үйреншили қолланылып келмекте. Мысалы: аут, бутсы, вратарь, зал, гетры, тренировка, кеды, перчатки, майка, олимпиада, офсайд, стадион, носки, угловой, ветровка, пенальти, пас, сетка, стади-

он, тренер, тренировка, трусы, турнир, угловой, форма, футбол, футболист, футболка, чемпион, чулки, шорты, штрафной, щиток хэм т.б.

Сондай-ақ, каракалпак тили француз, грек, латын, немис хэм басқа европа тиллеринен көплеген спорт терминлерин өздестирген. Олар хәр күни телевидение, радио, газета-журналлар бетлеринде, мектепке шекем-ги, мектеп, лицей, колледж хэм жоқары оқыу орынларында, олардың оқыу-методикалық әдебиетларында хэм каракалпак аўызеки сөйлесиу тилинде кеңнен пайдаланылмақта.

Усы күнде көпшилик жағдайларда шет тиллерден кирип келген спортқа тийисли сөзлерди надурис айтыу, қәте жазыу хэм толық түсинбеулер ушырасып турады. Мысалы: футбол-путбол, падбол, бадибол, офсайд-апсайд, штрафной-ыштрап, велосипед-белсебед, беле-себет, волейбол-балыйбол, вратарь-баратар, машина-машын, бутсы-ботси, кеды-кета, граната-гранат, коньки-канки, финиш-пинш, гиря-гир, фестиваль-пестибал, эстафета-эстапет, резина-разанки, цилиндр-силиндр, скамейка-скамики, аферист-априс, бюллетень-блитон хэм т.б.

Жоқарыда келтирилген мысаллар бул өздестирилмелерди еле де тереңирек изертлеу, бир дизимге түсиру, системаластыру, хәр қыйлы сөзликлер дүзиу, улыуа билим беріу мектептеринде, академиялық лицейлерде, колледжлерде хэм жоқары оқыу орынларында жақсылап түсиндирип оқыту хэм қолланыуды үйретиу, газета-журналлар бетлеринде, радио-телевидениеде, аўызеки сөйлесиуде дурыс айтып, тууры жазыу хэм қолланыу жүдә зәрур екенлигин көрсетип тур.

Әдебиетлар

1. Кошанов К.М. Взаимодействие русского и каракалпакского языков в области номинативной лексики. – Нукус: 1989.
2. Карибаева А.У. Русско-каракалпакский терминологический словарь по физической культуре и спорту. – Нукус: 1980.
3. Насыров Д.С., Кошанов К.М. Проблемы двуязычия и многоязычия в Каракалпакии. – Нукус: 1990.

РЕЗЮМЕ

Мақолада спорт сохасида чет тил сўзларининг ўзлаштирилиши ва фойдаланилиши ҳақидаги материаллар баён этилган.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена иностранным заимствованиям в области спорта и их использованию.

SUMMARY

The article is devoted to borrowings from English language in the field of sports.

ҚАРАҚАЛПАҚ ТИЛИНДЕ ҮСТКИ КИЙИМДИ БИЛДИРЕТУҒЫН АТАМАЛАРДЫҢ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ АНАЛИЗИ

Қ.Зайрова – таяныш докторант

Бердақ атындағы Қарақалпак мәмлекетлик университети

Таянч сўзлар: тарихий лексика, лингвистик тахлил, атама, ўзлаштира сўз, кийим-кечак лексикаси, ичук, чакмон, чапон, пальто, пусин, плащ.

Ключевые слова: историческая лексика, лингвистический анализ, термин, заимствованные слова, лексика предметов одежды, ичук, чакмон, чапан, пальто, шуба, плащ.

Key words: historical vocabulary, linguistic analysis, term, borrowed words, vocabulary of clothing items, ichuk, chakmon, chapon, coat, fur coat, cloak.

Кийим дегенде инсанға тән, өмир талабынан келип шыққан, қандай материалдан тигилиуине қарамастан, адамның денесин бастан-аяғына шекем, айырым халларда билек хэм қол ушына шекем жауып туратуғын затлар жәмленбесин түсинемиз. Кийимнің жүзеге келиуі, формаларының көбейуі адамлардың жасау, мийнет етиу, олардың мәдений раўажланыуы, эстетикалық ойлау қәбилетинин раўажланыуы менен де байланысly. Кийимлер жәмийет раўажланған сайын ол да раўажланып барады. Тарийхый раўажланыуы барысында басқа мәмлекетлер хэм халықлар менен экономикалық хэм мәдений байланыслары тийкарында жаңа атамалар кирип тилдің сөзлик қорын байытып барды хэм тилдің ҳазирги басқышында кийим-кеншек

материаллары түрлеринин өзгергени менен көбирек байланысly. Кийимлер халықтың узақ тарийхый басып өткен жолы, оның миллий өзгешелигин көрсететуғын бай мийраслардан бири есапланады. Мине, бундай бай мийрасларды үйрениу тил билиминин аҳмийетли мәселелеринен бири болып саналады.

Тил илиминде әдетте сөзлик курамды классификациялауда түрли жағдайлар есапка алынып, мәнили сөзлерди аңлататуғын типлик өзгешеликлерине сәйкес оларды тематикалық топарларға ажыратып қарайды. Усы көз қарастан каракалпак тилиндеги кийим-кеншек атамаларын хәр түрли тематикалық топарларға бөлип қарауға болады. Кийимлер анықлауышлы сөз дизбегі түринде *бас кийим, үсти*